

Оливера ЖИЖИЋ*

ОДНОС ЦРНОГОРСКОГ ДРУШТВА ПРЕМА НАСЉЕЂУ

ABSTRACT: Cultural heritage is the most direct testimony to the existence, development, characteristics of the people in general. Ancient Doclea, later Slav Duklja, represents cultural - spiritual heritage woven into the history and statehood of Montenegro. The site had suffered much destruction, devastation, the lack of adequate care and protection. This article deals with the question of the relationship between society and need for the protection, research and presentation of monumental complex that communicate with the wider world.

KEY WORDS: Doclea, archeological site, heritage, excavations, Montenegro

Округлом столу „Дукља (Доклеа) могућности истраживања и презентација“ присуствујем у име Црногорске матице, најмлађе институције, која се здушно залаже за очување свих сегмената насљеђа.

И ово враћање, с времена на вријеме, Дукљи, може, и треба да је корисно. Али, из досадашњег искуства не очекујем од црногорског друштва, државе спремност заокрета према Дукљи, најзначајнијем археолошком локалитету.

Локалитет Дукља је веома угрожен и запуштен. У свијету локалитети попут Дукље се чувају, одржавају и тако презентују да доносе и огромне приходе. Кад то коначно схватимо, можда и нешто направимо за Дукљу.

Највећи дио локалитета је неистражен. Тај дио посла треба оставити науци, да доноси суд о значају и мјесту локалитета у култури и историји Црне Горе. То је веома одговоран посао. Много је тешко сас-

* Матица Црногорска.

тављати мозаик од неповратно изгубљених каменчића. Стање Дукље је такво да свакодневно губи понеки дио цјелине, и ако то не зауставимо од локалитета неће остати ништа.

А сада ево како се сјећам давне 1954. године, када сам као студент археологије први пут се обрела на Дукљи, о којој нијесам знала ама баш ништа. У моје вријеме учили смо детаљно туђе историје, о црногорској није било ни ријечи.

Тада је посјета Дукљи организована за екипе које су радиле на археолошким истраживањима приморских градова (Улцињ, Бар, Будва). Била је то припрема за систематска истраживања Дукље, а отпочела су исте године и трајала наредних десетак година.

Полазак је био из Будве, аутобусом испуњеним до задњег мјеста еминентним стручњацима: архитектима, историчарима умјетности, конзерваторима, историчарима, археолозима, доста је било студената и других струка. Са нама је и господин Милутин Пламенац, директор Завода за заштиту споменика културе Црне Горе, заслужан за покретање археолошких радова као и за одабир локалитета, одмах након формирања Завода 1949. године. Дукља му је била велика преокупација. Био је истакнути историчар умјетности, и имао је визију како и зашто треба искористити Дукљу да служи прошлости и будућности. У то вријеме Црној Гори су недостајали археолози и други стручњаци неопходни за истраживање Дукље. Зато су и ангажовани афирмисани стручњаци, више профила, из познатих центара – од Шибеника, Пуле, Загреба, преко Сарајева до Београда.

Вожња пријатна, уз разгледања и међусобна ћаскања, неосјетно стигосмо на Дукљу, тј. на плато на којем је некад доминирала античка Доклеа. У улози водича је господин Пламенац, прича тече од положаја, амбијента, историографије, првих истраживања и тако даље.

Пространи плато стиснут ријекама, Морача, Зета, Ширалија, на копненом прилазу са сјевероисточне стране сачуван бедемски појас, у позадини наднесени ланац брда: Мало брдо, Тријebaч, Рогамске стране у правцу Смоковца...

Подгоричку врелину разбија лагани повјетарац и гласни коментар „прија ружа вјетрова“ важна компонента у одабиру локације града, а и здрављу служи добро. У простору Дукље та опаска која се чула имала је неке непосредне блискости са давним животом града. Иначе, ареал града је сав искрчен, искриван, претворен у пашњаке и обрадиве њиве. То је почетак обезвређивања трагова града, уништавања архитектуре и других археолошких вриједности.

Лице града препознаје се тек по неком детаљу спољне архитектуре, комади стубова, капитела, конзола и других дјелова, зарожени у

Сл. 1 Изглед зидина Дукље, између два рата.

земљу, свуда растиње, дрвеће, коров, доминирају гомиле камења, заостали шут на централној грађевини, форуму, од ископавања с краја 19. в.

Окупљени на форуму, заокупљени разговорима о плановима истраживања, о стању локалитета, и тада - поред нас је воз протутњао жељезницом. Испраћен је погледима, и сви су мање-више бурно реаговали с питањима према г. Пламенцу, полемика је слиједила, зашто је дозвољен прелаз пруге преко Дукље, а могло се са мало скретања заобићи и избјећи најгрубља хаварија која баца љагу и срамоту на тадашњу власт. У томе времену, људи струке изrekli су неписану осуду, али остала је и нада да се пруга мора измјестити и повратити локалитету цјелина, а спасио би се и дио архитектонских дјелова, епиграфских споменика и других налаза уграђених у високи насип. На том плану и прављени су пројекти Завода као и музејских институција Подгорице, о измјештању трасе, али ту смо гдје смо, и након више од 70 година, воз гази највеће државно културно благо.

Још једно сјећање, само другачије. Док смо обилазили Дукљу, успореним кораком, нама се стидљиво прикључила једина становница Дукље, баба Мируна Митровић, а примицала је 100. години. Иде поред нас, пажљиво слуша разговор, на крају ипак упита господина Пламенца, знала је ко је он, „шта се то спрема за Дука“ (тако углавном старији мјештани зову Дукљу). Препознала је она да смо „старинари“ и обрадо-

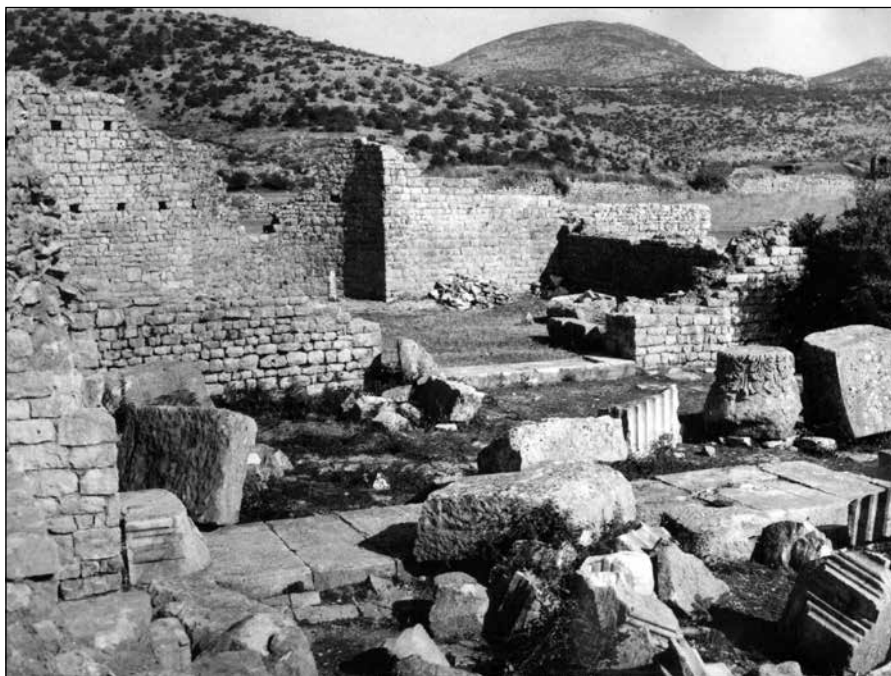
вала се нашем послу, па настави да нам објашњава љепоту Дука и што је све откопао Рус, како је звала П. Ровинског, а памти га из доба своје младости. И тако некако, од тих дана, од првих истраживања ова још крепка старица, свој живот је везала за Дукљу. Живјела је у малом дограђеном кућерку, можда оном што га је Ровински доградио истим послом, уз зид цивилне базилике. На свој начин осјећала се одговорном и деценијама била неплаћени бранитељ и чувар Дукље. Њени сељани касније су нам испричали да се због Дукље ни удавала није. Вољела је украсно камење (декоративну архитектонску пластику). Знала је свако мјесто гдје се налазио било какав украсни камен. Пратила је посјетиоце и уочавала кад би нешто недостајало. Лопови су се ње клонили, знали су да је баба Мируна опака, строга према свима кога би ухватила у крађи или да на други начин уништава љепоту њене Дука. Њени Рогамљани испричали су и ово: два-три дана прије смрти обилазила је читав Дукљанов град (мисли се на цара Диоклецијана), већ видно изнемогла, зауставила се код сваког украсног камена – миловала их и љубила као своју ћецу – једину. Сахрањена је на оближњем гробљу, у близини Дукље.

СТИЦАЈЕМ ОКОЛНОСТИ, посјета Дукљи показала се вишеструко корисна и остала је у лијепом сјећању, што су сви показивали у повратку. Мени је значила и много више. Од тога су ми неке лекције из пропуштене „школске историје“ много јасније!

Из тог времена присјећам се још неких разговора са старијим људима, нашим радницима, током археолошких радова. На питање што знају о прошлости, историји Дукље одговорили би „немамо књишко знање“, али смо чујали од наших паметара и упамтили многе приче, легенде, митове, заблуде, разна казивања и привиђења о граду и ми то причамо нашој ћеци. Знамо да је овај град што му сада копамо темеље зидао цар Дукљан, и зато га зовемо Дукљанов град. За синоним Дука знају да су га Словени тако називали.

Иако су у објашњењима шкрти, код свих је сачувано осјећање припадности Дукљи, те је и тако сачувана у свијести народа.

У наставку најкраћа и једноставна прича о прошлости и садашњости Дукље. Разарањем Дукље у 11. в. народ није нестао. Напротив, наставио је да живи поред, близу или подаље од ње, зависно од тренутне ситуације. Од тих вјекова, рушевине града постају прошлост и народ их чува као најдражу успомену. То је основни разлог да је Дукља важила за најочуванији антички град на Балкану, а и шире. Са доласком Турака град се разграђује, његове рушевине претварају се у мајдан грађевинског материјала, за ближу и даљу околину. Од тада архитектура и некрополе су константно изложене разарању, честим и разним девастацијама. Непрестано је пустошена. Њени дјелови разношени

Сл. 2 Детаљ са античке Дукље.

су без трага широм свијета. Тим путем је и чувена „чаша подгоричка“, најврједнији комад ранохришћанске умјетности уопште, доспио у петровградски музеј – Ермитаж.

Но и након турских разарања, град је и даље био препознатљив по маркантним вриједностима архитектуре, све до краја 19. вијека, о чему свједочи прва монографија П. Стикатија „Римски град Доклеа у Црној Гори“, преведена 1999. године, у издању Матице црногорске.¹ Плато са остацима града, прилази, контакт зона и некрополе лоциране на више мјеста, околу града на платоима изван градских бедема, првобитна је амбијентална цјелина Дукље. Назначени простор до прије седам деценија није насељаван и остављао је утисак удаљеног сеоског подручја и служио је највише за испасишта.

Формирањем Завода за заштиту споменика Црне Горе Дукља добија законску заштиту, а касније и статус споменика прве категорије. Од самог почетка заштите направљена је крупна грешка, данас непоправљива. Требало је од почетка заштите прописати исти режим и за непосредну тј. првобитну амбијенталну цјелину. Брига о Дукљи је у

¹ P. Sticotti, *Die römische Stadt Doclea in Montenegro*, Wien, 1913.

надлежности Завода, града Подгорице са подручним музејом. У срећним друштвима, држави, сваки лојални грађанин дужан је брижно се односити према споменицима прошлости, свједочанству о прошлости важном за будућност и опстанак малих народа, а ту спада и црногорски. Али то се није догодило Дукљи. Локалитету се понављају усуди прошлости, велика разарања и небриге током друге половине 20. вијека, управо у вријеме самосталности Црне Горе у југословенској федерацији, од када Црна Гора, по први пут, има и културне институције.

Простор локалитета слободан, приступачан свима и свакоме, уништаван је како је ко хтио и умио без страха од законских или других посљедица. Колико је заштита Дукље била ефикасна показаће следећи примјери:

1. пробијање жељезничке пруге (1948) у дужини око 1 км средином локалитета, контактним зонама и преко некропола;
2. копање више рупа за стубове телефонско-електричних мрежа;
3. подизање градилишта са објектима, конструкцијама за експлоатацију шљунка и израду бетонских корита за потребе мелиорационих радова;
4. колски пут од моста на Ширалији средином локалитета до изласка кроз бред, са проширењем, асфалтирањем у ширини око 5 м;
5. укопавањем, израдом носача далековода уништени су културни слојеви и неистражени објекти;
6. на простору југоисточне некрополе изграђена је трафо-станица Загорич. Радовима је уништен велики број гробова. Обављена су ургентна истраживања;
7. узурпација – контакт зоне, бедема и платоа са некрополама, изградњом кућа, гаража, луксузних вила и др.
8. ископи канала преко локалитета за подземну водоводну мрежу;
9. Дукља, стални мајдан грађевинског материјала широј околини;
10. Дукља – константна депонија смећа и другог отпадног материјала и др.

Оволики „градитељски замах“ на Дукљи оставља енигму, која тражи одговор; како објаснити, из перспективе науке, наведене рушилачке, разорне радње на локалитету са афирмативним споменицима који комуницирају са свијетом? Будући да ниједна радња није спријечена, заустављена, јер су све изведене до краја на штету локалитета – осмишљене, злонамјерне, са амбициозним циљем уништавања извора са и најмање призвука црногорски.

Стара је, а и свакодневна, истина да код нелојалних грађана само помињање имена Дукља изазива бијес, мржњу, погрдне реакције. Дукља је за њих „гомила камења“ и сл.

Сл. 3 Капија на сјеверном бедуу Дукље.

Међутим, проблем остаје на другој страни. У неразумљивој пасивности и немоћи институција, одговорних челника, државе, града на чијем се прагу све догађа.

Понашање и однос и једне и друге стране према Дукљи у великој мјери су последица елементарног школског незнања. Зато је нужно мијењати и дио школског образовања, па ће и Дукља наћи мјесто у души сваког грађанина.

Дукља је најдрагоцјенија и најрепрезентативнија старина. Антички град припада општељудским тековинама.

Но, можда и неразумијевање, недовољно познавање споменика доприноси лошем односу, па кратко: шта то Дукљу чини посебном међу сличним споменицима.

Ако је дефиниција града „крајњи процес људског живота“ онда је Дукља свједок много тога. Локалитет је остао по страни, сачувао затворену цјелину урбаног склопа, што га чини раритетним. Саграђен у традиционалној каменој архитектури поднебља. Камену су додати нови облици и садржаји. На камену је све исписано. Структура града су јавни – стандардни објекти: трг, цивилна базилика, храмови, купатила, па-

лате, стамбени објекти, капије, бедеми, мостови, водовод, канализација и др. У дијелу П. Стикотија сјајно је представљен локалитет, споменици и друге појединости града.²

Град је носилац урбанизма, шире урбане мисли. Град је извршио снажан утицај на аутохтону средину. Функционално је организован да служи укупном народу, поданицима – слојевима свих друштава различитих вјера, култура и језика. Сlike састава, становника и опште друштвене прилике представљени су у монографији „Античка Дукља – некрополе“.³

Унутар града наталожени су слојеви: римски, ранохришћански, византијски и ранословенски који ни изблиза није истражен.

Словени су у Превалитани, и њеном главном граду, затекли култивисану и урбанизовану средину: градове, саобраћајнице, мостове, те богато: илирско, грчко, римско насљеђе, хришћанство које је узело маха и латинско писмо. На тој основи процес словенизације био је дуг и нимало лагодан. Било је ратова, међусобних борби, разарања градова, што се догодило и античкој Доклеи.

Егзистенцијална питања, свагда и свугда, рјешавају и најсложеније проблеме. Постигнутом толеранцијом тј. паралелним животом са затеченим старинцима, прихватањем хришћанства, узимањем имена Дукље за територијалну одредницу словенске државе, одређено је и име њеног народа – Дукљани.

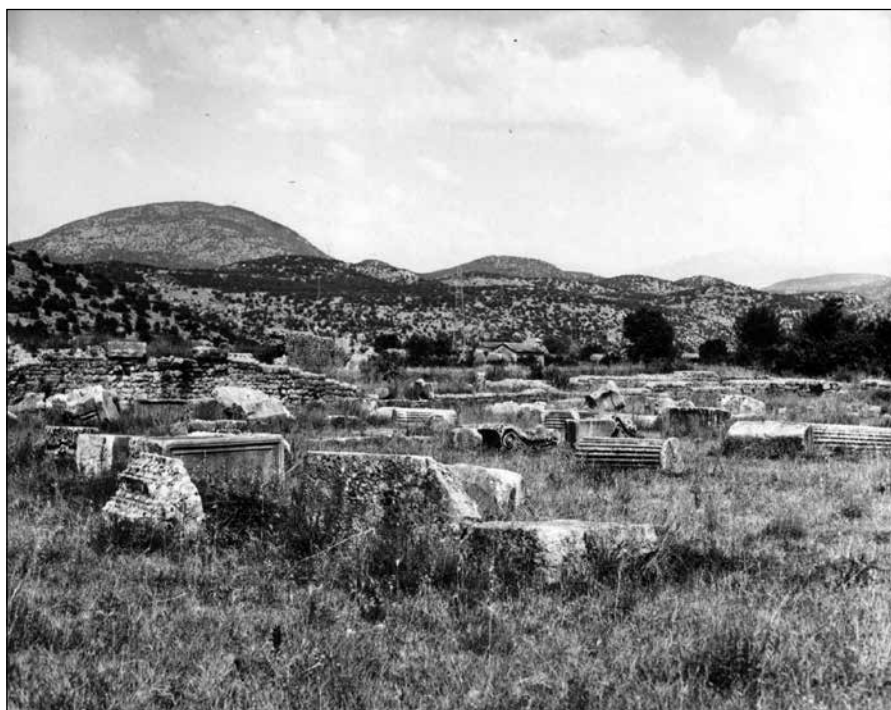
У мноштву и раскоши података тешко је издвојити, а пјесник би рекао „смијешано најлакше се пије“, што је аутохтоно, туђе, изгубљено, утопљено, асимилирано итд. А исход у датој ситуацији је природан биолошки осјећај припадности, у овом случају Дукљи, настао током културно-историјског процеса, а крајњи изданак је биће, звали га Дукљанин или Црногорац исто је.

Из те мјешавине различитости и богатства културног насљеђа, затеченог на тлу Црне Горе, као дио развојног процеса органских спона и дотицања другог, било са Медитерана или из области Балкана, настала је и црногорска култура као самосвојна, особена, специфична и као таква партиципира у особеном народном идентитету.

Поимање црногорске прошлости веома је спретно искоришћено за разапетост народа: на Црногорце и Србе. А језгро је Дукља, све се прелама преко локалитета. Под утицајем наметнутог култа Немањића, а касније и косовског мита, код једног дијела народа избрисани су дукљански слојеви памћења.

² *n. d.*

³ А. Cermanović-Kuzmanović, О. Velimirović-Žižić, D. Sreјović, *Античка Дукља – некрополе*, Cetinje, 1975.

Сл. 4 Некадашњи изглед Дукље.

У Црној Гори политика не мирује. Тако, на примјер, само су ријетки појединци знали за Стикатијеву монографију и дјело Ф. Милобара „Дукљанска краљевина“ а објављене су прије 100 година, и тек су одскора приступачне. Обје књиге због тематике као да су намјерно скриване, склањане, заборављане и сл. само да их црногорски народ не чита и да их не користи као изворе спознаје о културно-историјском континуитету са Дукљом.

Отпори према Дукљи изражени су и у научним круговима. Подсјетићу да су својевремено црногорски археолози подносили пројекат „Археолошка истраживања локалитета из периода дукљанске државе“ Црногорској академији за науку и умјетност и били су крајње игнорисани. Отпори су били и према археологији уопште, посебно према Археолошком музеју Црне Горе, основаном 1961. године. На плану припреме радила је Археолошка збирка Црне Горе 20 година, на крају је укинута. Потом је основан Центар за археолошка истраживања и он је убрзо укинут. Археологији је нађено мјесто у саставу Конзерваторске сервисне службе. Овакав слијед имао је за циљ зауставити археологију која је ко-

лико-толико у скромним условима имала значајне резултате у освјетљавању црногорске прошлости.

Дукља је потребна и Подгорици. Град концепцијски није искористио ништа из дуге и богате урбане традиције. Окружење ври од трагова наслеђа, а Подгорица је остала огољена, осиромашена и празног архитектонског доживљаја. У близини је Медун, слојевит остацима минулих епоха. Дукља на прагу, а брзо ће бити у центру, пуна трајних цивилизацијских вриједности. Стара варош са доминантном турском тврђавом зјапи на ушћу Рибнице у Морачу, а имала је карактер средњо-европског трговачког и занатског центра, нестала је као цјелина. Нова Миркова варош наслоњена на њу, имала је тенденцију развоја према Дукљи, али ратни вихор учинио је своје и данас су остали само трагци неколико улица са оскудном архитектуром. Најскорије рушење зграде Кина Култура и хотела Црна Гора, симбола града, из значајног периода, социјализма, била су и култна мјеста, окупљања Подгоричана и Титограђана, раван је злочину, раван гушењу историјског трајања града. Мост Миленијум јесте презент савременог тренутка, али не може замијенити културно-историјску вертикалу, драгоцјено одличје града.

Пред општом судбином Дукље тешко се отргнути осјећању и о њеној неуништивости. Треба ли вјеровати у духу *Genius loci*, да је јача од свих несрећа, неправди и злих намјера. Дукља је и даље слободан простор, пружа многе могућности, од ревитализације до идеалног простора за истраживање. Њена будућност је у моћи и хтјењима државе и степену визије стручњака. Захтјеви су високи наспрам естетским вриједностима културних добара. За тако нешто недостају нам одговарајући кадрови.

Истражени простор је негдје око петине. Највећи дио локалитета је у приватној својини и тај основни проблем чека рјешење. Дукља је већ дио урбанизоване зоне Подгорице. Град мора да се активно укључи у стварање услова за реализацију понуђеног пројекта. Ревитализација Дукље вишеструко би се вратила граду. Подгорица би добила, надам се, велику зелену оазу, парк, са музејом архитектонске баштине, чиме би град повратио одличје – историјско трајање града. Овакви споменици повезују људе читавог свијета, била би то и прворазредна атракција града и Црне Горе.

Простори попут Дукље се љубоморно чувају у свијету и, да поновим, доносе огромне приходе.

Међутим, све би било у реду да и ово актуелизовање Дукље не личи на многа претходна. Увијек се исприча лијепа намјера и најчешће се заврши као периодична појава. Разлог што је то тако, ја бар видим, у озбиљном научном, историјском, културном и националном пробле-

Сл. 5 Некадашњи изглед Дукље.

му. Држава, друштво, хтјели би да то ураде, али немају снаге и моћи да се изборе за сопствени историјски континуитет, тицао се он биолошког, духовног, културног и сваког другог интегритета, а то све припада и црногорском народу.

Olivera ŽIŽIĆ

A STANCE OF MONTENEGRIN SOCIETY ON ITS CULTURAL HERITAGE

Summary

In the past archaeological site of Doclea was very threatened and neglected. The largest part of the site is not excavated. At the time of the forming Zavod za zaštitu spomenika Doclea received legal protection, and later was categorized as a grade 1 monument status. Nevertheless, from the very beginnings a major mistake was made, now unrecoverable. It should have prescribed the same regimen for im-

mediate surroundings, saving the original ambience. This city has made a strong impact on the native environment. Inside the city there are several layers deposited: Roman, early Christian, Byzantine and early Slav which is not researched, not even by far. The investigated area so far is somewhere around a fifth of the whole city. The largest part of the site is privately owned and that is the basic on-going problem. Duklja is already part of the urbanized area of Podgorica. The city needs to be actively involved in creating the conditions for the implementation of the proposed projects. Revitalization of Duklja could multiply the revenues to the city. This way Podgorica would hopefully get a large, green oasis, a park, a museum of architectural heritage, which would make the city regain its heritage and history. These kind of monuments connect people around the world, and it would be the first-class attractions of the city and Montenegro.

Sites such as Duklja would be jealously guarded in the world and, to repeat, they bring huge revenues.